

A mesehősök lehetséges tipológiái

A gyermekek figyelmét olyan történetek kötik le legjobban, melyek felkeltik kíváncsiságukat és szórakoztatják őket. Életüket viszont csak akkor tudják gazdagítani, ha megmozgatják képzeletüket, szembeállítják félelmeikkel, majd a megoldást is feltárják előttük kínzó problémáikra, vágyaikat és érzelmi világuk kérdéses pontjait kielégítik. Tehát a mese egyszerre reagál a gyermek személyiségének minden megnyilvánulására, elismerve problémáinak komolyságát, s mindeközben növeli bizalmát saját magában és szebb jövőjében.

Bevezető

A gyermek gyakran érzi furcsának az életét, nem érti a felnőtteket, a környezetét, az életben végbemenő dolgokat, ezért fontos lenne számára, hogy megtanuljon eligazodni ebben a bonyolult világban. Segítségre van szüksége ahhoz is, hogy lelki világában meglegje az egyensúlyt, melyre támaszkodhat majd egész életében. Az erkölcsi nevelés is elengedhetetlen, mely finom eszközökkel, burkoltan jelzi az erkölcsös viselkedés előnyeit, és eközben nem használ etikai fogalmakat, hanem csak olyan dolgokat, melyek kézzelfoghatók. Az ilyen kézzelfogható mondanivalót a gyermek a mesékben találja meg. Ezenkívül még számos üzenete van a meséknek: például az életben felmerülő nehézségeket nem lehet elkerülni, hanem küzdeni kell ellenük, és ez a harc elválaszthatatlanul hozzátartozik az emberi léthez.

Munkám során a mesehősök felosztását taglalom. Példáimat a népmesék csoportjából, a műmesékből, a Grimm-mesékből, valamint a posztmodern és a rajzfilmfigurák mint könyvhősök csoportjából veszem.

Kutatási munkám a gyermekek kedvenc mese- és rajzfilmhőseiről szól, mely által megtudhatjuk, hogy egy 9–10 éves gyereket mely mese, rajzfilm foglalkoztat.

Mi a mese?

A mese epikai műfajcsoport, a legősibb műfajok egyike. Valószínűleg elemekkel átszőtt, és ami idejét és helyét illeti, fiktív körülmények között játszódik (Glatz, 2001, 21. o.). Hősei képviselhetik a reális világot (az öreg király, a szerencsét próbáló szegény legény, a juhász stb.) és a képzeletbeli lényeket (sárkányok, boszorkányok, óriások, törpék, tündérek, varázslók stb.), melyek fantasztikus tulajdonságokkal lehetnek felruházva. Az eseményeik is lehetnek valóságok és valószínűtlenek, melyek közti különbség egy-egy történeten belül már nem is lesz feltűnő. Jellegzetes vonása a meséknek az egyszerű világkép, mely éles határt húz a jók és a rosszak között. A mese végén minden szereplő megkapja kiérdemelt jutalmát.

A mesék csoportosítása

A mesék csoportosítása több szempont szerint történhet. Eredet alapján megkülönböztetjük a népmesét és a műmesét, melyeket már az ókori irodalomban is ismertek.

A legismertebb mesei műfajok:

- mágikus mese, varázsmese, csodamese vagy tündérmese (például: *Tündérszép Ilona és Árgyélus*)
- hősmese (például: *Fehérlófia*)
- tréfás mese (például: *A büszke lány*)
- hazugságmese (például: *Hazudós mese*)
- formulamese
- láncmese (például: *A kakas és a pipe*)
- csalimese (például: *A tülökvár*)
- novellamese (például: *Az igazmondó juhász*) (1)

A mesehősök tipológiái

„A műelemzés során megkülönböztetünk szereplőket és jellemeket. Az irodalomelméleti meghatározás szerint: az irodalmi műben a jellem a sokoldalúan, összetetten ábrázolt emberalak; aki csak éppen egy-egy vonással jelenik meg, az a szereplő. A gyermekirodalomban a szereplők és a jellemek szétválasztása ennyire nem lehetséges, mert a kevés szereplő rendszerint külön is egy-egy jellemet szemléltet. Többnyire hősookról beszélünk.” (Bauer, 1975, 17. o.) A hősoök csoportosításához különböző kritériumokat tudunk figyelembe venni. Én a következőképpen végeztem a felosztást:

- Személyek mint hősoök
- Állatszereplők
- Állatvölegények és állatmenyasszonyok
- Tárgyak mint hősoök
- A Duna mint mesehős
- Történelmi hősoök
- Mitológiai hősoök
- Kitalált lények a posztmodernben
- Rajzfilmfigurák mint könyvhősoök

Személyek mint hősoök

Általában öök a mese főszereplői. Ide sorolhatjuk a királyfikát, királykisasszonyokat, mostohákat, koldusokat, juhászbojtárokat stb. Legtöbbszűket a pozitív hősoök közű tudjuk sorolni (de vannak kivételek, mint például a mostohák). Körülöttük forog a fő cselekmény. A gyermekolvasóközű általában közűlük választanak valakit, aki a kedvencük lesz, akivel azonosulni tudnak, akinek a bőrébe belebűjhatnak, kiélhetik vágyaikat, érzéseiket, s ezáltal levezethetik felgyűlemlett feszűltségeiket.

A gyermek belső konfliktusai általában a szűlőkhöz és a testvérhez kötődnek.

Az Ödipusz-komplexus a gyermekkor központi problémája. A gyermek körülbelűl 5 éves korától kezdve megpróbálja kiszabadítani magát, részben a konfliktus elfojtásával, részben új, nem a szűlőkhöz fonódó érzelmi kapcsolatok kialakításával. A gyermekben elfojtva él az a kívánság, hogy megszabaduljon egyik szűlőjétől, csak azért, hogy a másikat kizárólagosan birtokolhassa.

A fiűgyermek ödipális vágyainak köszönhetően óriásokra, szörnyetegekre vagy sárkányokra vetíti ki apja képét. Öök azok, akik a királykisasszonyt (az anyát) fogva tartják, s így akadályt képeznek számukra ahhoz, hogy megszerezzék s kisajátítsák maguknak a nőt (királykisasszonyt – anyát) (például: *Az égig érő fa*).

A lányok ödipális fantáziavilágában az anya két alakra bomlik szét: egy preödipális, csodálatosan jó anyára és egy ödipális, gonosz mostohára. Képzletben a kislány legyőzheti (mostoha)anyját, aki távol akarja tőle tartani a királyfit, s így boldogságának az útjába szeretne állni (például: *Hamupipőke*).

Ezeknek a meséknek köszönhetően a gyermekek a valóságban megőrzik a jó viszonyt a szülőkkel, mert a felmerülő problémákat lerendezik a képzeletükben a mesék által. Így a valóságban és a képzeletben is megkaphatják azt, aminek segítségével kiegyensúlyozott, lélekleben egészséges felnőtté válhatnak. (2)

Sok mesében a testvérek mint vetélytársak szerepelnek. Mindig a legkisebb testvérnek, a harmadiknak kell szerencsét próbálni, legyőzni egy-egy akadályt (általában a legnehezebbet), majd a végén mégis ő jár a legjobban, hiszen elnyeri a megérdemelt jutalmat, igaz, néha felsőbb hatalmak vagy szerencse segítségével (például: *A három toll*).

A testvérek a mesékben legtöbbször hárman vannak. A harmadik mindig a kiközösített embert jelenti. A gyermek szempontjából nézve ez a szülőket mint egy párt jelenti, ő pedig a harmadik személy, aki kilóg ebből a párból, a felnőttek világából. Így a mesékben a két idősebb testvér, a vetélytársak legyőzése azt jelenti, hogy amikor felnőtt, nagyobb és okosabb lesz, mint a szülei. Például a *Hamupipőke* című mesében Hamupipőkének két mostohanővére van, akik nem elég, hogy szolgaként bánnak vele (anyjukkal együtt), megalázzák, kigúnyolják, de még a hön áhított királyfit is meg akarják szerezni. Ebből adódóan minden téren konfliktusok születnek Hamupipőke és mostohatestvérei között. A mostohák folytonos megaláztatása ellen Hamupipőke nem sokat tehet. El kell végezze a házimunkát, szét kell válogassa a magvakat, külön a jókat, külön a rosszakat. Hosszú munka ez, idő kell hozzá, de meg lehet oldani, mint bármilyen elének gördülő problémát az életben, akármilyen lehetetlennek is tűnik.

Azokban a mesékben viszont, ahol két testvérről van szó, ott mint egyenrangú társról beszélünk róluk (például: *Jancsi és Juliska*). Ők nem féltékenyek egymásra, hanem az egymásrautaltság következtében kiegészítik egymást.

Állatszereplők

Állatok általában tanító mesékben szerepelnek, sokszor verbálisan is meg van fogalmazva a tanulság. Ezek a mesék a gyermekkori konfliktusokra, majd a későbbiekben fellépő csalódásokra, az óvatosság fontosságára tanítanak meg bennünket (*Bognár, 2004, 88. o.*). Általános tanulságuk, hogy nem szabad mindenkihez megbízni, mert könnyen átverés áldozatává válhatunk.

Medve

Balu Joseph Rudyard Kipling *A dzsungel könyve* című novellagyűjteményének szereplője, akinek a személyében egy igazán bölcs és megfontolt medvét ismerhetünk meg. A történetből megtanulhatjuk, hogy az élet állandó küzdelem, s a gyengébb mindig áldozatul esik az erősebbnek. A Walt Disney-változatból nem ezt a szigorú tanulságot vonhatjuk le, s Balu sem az a szigorú mackóhős, akit Kipling megteremtett, hanem egy játszva tanító, vicces mackó. Az eredeti történet által a gyerekek Baluban a megbízható, gondoskodó, de mégis szigorú apát láthatják.

A közismert Micimackót minden kisgyermek kedveli. Vajon miért? Mert szellemileg egy szinten van velük, ő is ugyanolyan ügyetlenke, kíváncsi s játékos, mint minden gyerek, az édességvágyáról nem is beszélve. Micimackó állandóan kalandokba keveredik, vele mindig történik valami. „A *Micimackó* egyik legnagyobb erénye az, hogy nincsen benne tanulság, nevelési-oktatási szándék. Ugy véljük, hogy amit belőle lehet »megtanulni«, s ami indirekt módon érvényesül, az maradandóbb minden vélt aktuális (életkorhoz szabott) okító-nevelő-szoktató tízparancsolatnál.” (*Bognár, 1999, 89. o.*) Micimackó kalandjainak elsősorban nem a képzelet fejlesztése a küldetése, hanem a logikai gondolkodás fejlesztése s a bizonyos helyzetekben való helyes döntéshozatal.

Róka

A magyar szólás („ravasz, mint a róka”) az állat agyafürtségének, fortélyosságának, szemtelenségének következménye. A róka alakjához általában a megbízhatatlanság és a hamisság tapad. A róka megítélése azonban többféle, lehet még furfangos, hízelgő, kép-mutató, ügyes, óvatos állat; ugyanakkor az önzés, mohóság, kéjvágy, aljasság, bosszúvágy, magányosság megtestesítője is, és hiába rendelkezik híres ravaszsgal, gyakran felsül, ráfizet és hoppon marad.

A róka meg a holló című mesében megbizonyosodhatunk a róka ravaszságáról: hogy elérje célját, hazugsággal áltatta a hollót, csak hogy az megszólaljon, s ennek következtében kiessen a szájából a sajtदार, melyre a róka pályázott.

A rókás mesék felkészítik a gyerekeket arra, hogy léteznek agyafürt emberek, akiknek nem kell minden szavát elhinni, mert hátsó szándékkal rendelkezhetnek, s könnyedén átverhetnek másokat. Megtanítják őket arra, hogy a szavak, tettek mögé lássanak. Viszont ezek a mesék a csavart észjárásra is felhívják a figyelmet, mely sokszor jól jön az életben.

Kutya

A kutya meg a nyúl című mese egy vicces kis frappáns történet, melyben megtudhatjuk, hogy miért és mióta nem barát ez a két állat. A gyermekek a mese által tudomást szerezhetnek a tápláléklánc egy szakaszáról.

A kutya egy mese című mese a szeparációs szorongástól való félelem feldolgozásához nyújt segítséget, valamint megbizonyosodhatunk általa arról, hogy a kutya egy érző lény, akinek igen nagy társaság- és szeretet-igénye van. Az ilyen mesék segítségével gyermekeink állatszeretők lesznek, sőt a természetvédelmi érzésüket már ekkor, gyermekkorban fejleszteni tudjuk.

Macska

A macska és az egér barátsága című Grimm-mese már a címével felhívja a figyelmünket, hiszen az egeret inkább a macska eledelének vagy játékszerének nevezhetnénk. A mesében a macska bitorolja a hatalmat, önző és ravasz, álszent állatnak bizonyul. Átveri a kiségeret, és végül még meg is akarja enni. Tanulsága a mesének, hogy ne bizzunk meg akárkiben.

A Kacor király című magyar népmesében igencsak agyafürt állat a macska, olyannyira, hogy még a róka eszén is képes túljárni. Talpraesettségre tanít miket ez a történet, valamint arra, hogy használjuk ki okosan a kitarulkozó lehetőségeinket.

A Csizmás kandúr című francia népmese (melyet később a Grimm testvérek átdolgoztak) igen tanulságos történetet tár elénk. Bár tanulsága félreérthető lehet, mert a kandúr csalással és kép-mutatással jut hatalomhoz, de mivel megmutatja, hogy a kicsi és kism-

A fiúgyermek ödipális vágyainak köszönhetően óriásokra, szörnyetegekre vagy sárkányokra vetíti ki apja képét. Ők azok, akik a királykisasszonyt (az anyát) fogva tartják, s így akadályt képeznek számukra ahhoz, hogy megszerezzék a kisajátítsák maguknak a nőt (királykisasszonyt – anyát) (például: Az égig érő fa).

A lányok ödipális fantáziavilágában az anya két alakra bomlik szét: egy preödipális, csodálatosan jó anyára és egy ödipális, gonosz mostohára. Képzletben a kislány legyőzheti (mostoha) anyját, aki távol akarja tőle tartani a királyfit, s így boldogságának az útjába szeretne állni (például: Hamupipőke).

mizett is győzedelmeskedhet, és hogy nem az a fontos, hogy az embernek vagyona legyen, hanem hogy barátai legyenek, akik segítik a bajban, ezért ez nagyobb tanulság, mint a ravaszással szerzett vagyon. Ebben a mesében a cica kivételesen hű a gazdájához, akin szívből segít.

Állatvőlegények és állatmenyasszonyok

Egyes mesék a felnőtté válás más-más nehézségeit és buktatóit tárják elénk. Az állatvőlegény és állatmenyasszony típusú mesék legtöbbje a gyermekeket a párkapcsolati élet nehézségeire, a szexualitás gondolatához fűződő félelmek elűzésére készíti fel.

Az állatmenyasszony típusú mesékben a szerelmes férfinak különböző próbákat kell kiállni ahhoz, hogy a szerelmét elnyerhesse. Például *A macskacímű* mesében a legkisebb királyfinak három próbát kell kiállnia ahhoz, hogy elnyerje a végső jutalmat, a gyönyörű feleséget. A fiú, mint a legkisebbik a három közül, a legnehezebb feladatot kapja: az erdőben kell menyasszonyt szerezzen. Meg is találja, de macska képében. Végtelen szomorúságát a párjában való hite és kitartása győzi le, s végül el is nyeri a neki járó boldogságot. Ez és az ehhez hasonló mesék természetesen a fiúgyermek számára ajánlottak.

Az állatvőlegény típusú mesékben a hősnőnek valamilyen viszolyogtató állatot kell megcsókolni (például: *Béka királyfi*), vagy hozzá kell mennie, aki később gyönyörű férfivá változik. Bettelheim szerint a taszító állat az éretlen kislány viszolygását jeleníti meg a szexualitástól. Ahogy a kislány éretté válik a felnőtt kapcsolatra, a csúf állat emberré változik. Az érett nő számára a szexualitás nem állatias, ijesztő és undorító, hanem szép és emberi. A szerelem hatására vonzóvá, gyönyörűvé változik az, ami érzések nélkül csak undort és félelmet vált ki.

Tárgyak mint hősök

A teáskanna

Ez az Andersen-mese fejleszti a gyerekek tolerancia- és empátiaérzetét, mert megmutatja a gyerekeknek, hogy ha szépek és jók vagyunk valamiben, attól még nem szabad beképzeltnek s gőgösnek lennünk, mert a kocka bármikor megfordulhat. Másrészt pedig fogadjunk el másokat olyannak, amilyenek, legyünk toleránsak, hiszen, mint ahogy mi sem vagyunk tökéletesek, mások sem azok. Ha nem muszáj, ne bántunk meg senkit, főleg azokat ne, akiket szeretünk, mert azoknak fáj a legjobban. Ha pedig történik valami rossz egy számunkra fontos dologgal, akkor ne ítéljük rögtön el, hanem inkább próbáljunk segíteni rajta.

Thomas, a gőzmozdony

Thomas elsősorban a fiatalabb (óvodás kor előtti, óvodás, első osztályos) gyerekek kedvence. Ilyen korban a gyerekek még nem értik, hogyan működnek a járművek, ezért könnyen elképzelhetőnek tartják, hogy élet lakozik bennük is, mint más tárgyakban, játékokban, amit megszemélyesítettek.

Thomas a legfiatalabb társai közül. Mindig kedves mosoly lakozik emberi arcán. A többi mozdonynak is emberszerű arca van, mely által közelebb kerülnek hozzánk, emberekhez, s gyorsabban belopják magukat a szívünkbe. Thomas egy aranyos, vígkedélyű mozdony, aki mindig örömmel végzi a dolgát. Örül, ha teljesítheti kötelességét, s annak még jobban, ha ezután újabb feladatot kap. Ezzel a gyerekek számára a munkára való nevelés valósul meg. Thomas örömmel elvégzi dolgát, melyet a munkások osztanak ki

neki, de a munkások is elvégzik mindazt, amit Thomas mond nekik. Mivel a mi gőzmozdonyunk egyértelműen a legfiatalabb a társai közül, szinte még gyerek, a munkások pedig felnőttek, ezért érdekes jelenség az, hogy a felnőttek is szót fogadnak egy gyereknek. Ez az olvasó gyermek számára vágykielégítő mozzanat lehet, hiszen ez a szerepcse-re a való életben nem létezik, vagy csak nagyon ritkán.

A Duna mint mesehős

A Duna Európa második leghosszabb folyója, mely hazánkon és Magyarországon is keresztülfolyl. Ennek köszönhetően történeteket fűztek hozzá az emberek, s így találkozhattunk vele népmesékben és mondákban is.

Kétféle helyzetben lelhetünk rá:

- mesekezdő és mesevégző formulákban, és
- mint mesehős, amely valamilyen formában jelen van a főszereplő életében, kalandjaiban.

Mesekezdő formulák

„Hol volt, hol nem volt, egyszer volt Tiszán innen, Tiszán onnan, Dunán túl, még azon is túl, ahol a kandisznó túr, de még azon is túl, volt egyszer egy kicsi kis kert.” (*Vitéz János és Hollófernyiges*) (Illyés, 1966, 430. o.)

„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer Tiszán innen, Dunán túl, de még az Óperenciás-tengeren is túl, a tüzes tengernek a hetvenedik szigetén, volt egy irtózatoss kis kert.” (*Bíró János*) (Illyés, 1966, 457. o.)

Mesevégző formulák

„Akkor aztán iszonyú nagy lakodalmat csaptak. Volt ott lé meg lé, hogy még a kutyák is térdig jártak a levesben. De boldog ember volt, aki egy kanállal kapott. A Dunát bekötötték egy nagy zsákba. Sárgarépából sarkantyút csináltak a fiú csizmájára. Amint forgozódtak a nagy vigasságban, a gyerek sarkantyúja beleakadt a zsákba, így a zsák kirepedt, a Duna pedig folyásnak eredt.

Itt a vége, tedd a jégre, majd elcsúszik valamerre!” (*Az égig érő fa*) (Illyés, 1966, 81. o.)

A Duna mint mesehős

A Duna mint mellékszereplő van jelen a mesékben, mondákban, mely nagy befolyással bír főszereplőnkre. Vagy akadályozza hősünket a feladata elvégzésében (*A hét holló*), vagy kötődik hozzá egy feladat, mely igencsak nagy megmérettetésnek teszi ki hősünket (*Gyöngyharmat János*), vagy bonyodalmat kelt, melynek súlyos következményei lesznek (*Az aranyhal*), vagy ritkább esetben mint segédeszköz szerepel (*Az ördög barázdája*).

Történelmi hősök

Mátyás király

„Meghalt Mátyás király, oda az igazság” – ismerjük a szólást. A róla szóló történetek, mesék mind azt bizonyítják, hogy a nép szerette Mátyást, mert kevés olyan igazságos ember élt a Földön, mint ő. Aki megérdemelte, azt megleckéztette, a jókat pedig megajándékozta. Segített a szegényeken, szerette népét. Az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című mese is egy szegényember megsegítéséről szól, akinek nem voltak ökrei, de pénze sem, s így nem tudott szántani. A gazdag ember pedig nem adta kölcsön az állatait a

szegénynek, ezért Mátyás király megsegítette: azt mondta neki, hogy adja el a lovát és vegyen rajta kutyát, és vigye el a vásárba. A szegény ember így is tett, el is adta a kutyát jó pénzért. Am a gazdag ember megirigyelte ezt, ő is így tett, de póruljárt, hiszen az ő kutyáját Mátyás már nem vette meg.

A róla szóló mesék mind arra tanítanak bennünket, hogy becsületesek, emberségesek legyünk, mert egyszer eljön az igazság napja...

Mitológiai hősök

A mítosz a görög 'müthosz' (elmondás, elbeszélés) szóból származó fogalom, amely az istenek és hősök világáról, a világ keletkezéséről és lényegéről, az emberi civilizáció gyökereiről beszámoló, valamennyi nép hagyományában felbukkanó történetet jelöl. A mitológia ezen mítoszok tudománya.

A mitológiában számos olyan teremtmény van, amit vagy képzelet, vagy az emberek hoztak létre.

Óriások

Az óriások a mesékben általában a negatív hősök szerepét töltik be. Nagy termetű lények, akiktől mindenki tart. Legtöbbször a furfangos eszjárás segítségével lehet győzedelmeskedni fölöttük, nem pedig a fizikai adottságokkal. A pszichoanalízis szerint a gyermekek számára az óriások a felnőtteket jelképezik, magasságuk és hatalmuk következtében. Hősiünk ravaszsága és okos gondolkodása segítségével győzedelmeskedni tud a nagy és gonosz óriás felett, még akkor is, ha csak egy rangtalan, egyszerű emberről van szó (például juhász vagy parasztleány – *A vak óriás*), ami azt az üzenetet nyújtja a kisgyermek számára, hogy van esélye a felnőttekkel szemben, ezáltal felül tud kerekedni féltre, bátorságot kap.

Törpék

A népmesékben a törpe legjellemzőbb adottsága kis termete és hosszú szakállja. A törpe az a mitikus lény, aki csakis férfi lehet. Általában rosszindulatú, gonosz szerzet. Többször epizódszereplők, feltűnnek egy pillanatra, majd ugyanúgy eltűnnek. A mese jelentésén csupán annyit változtatnak, hogy a váratlanul elénk kerülő akadályokra, nehézségekre éppúgy figyelmeztetnek bennünket, mint a megoldások olykor hihetetlenül egyszerű voltára.

A műmesékben nem feltétlenül gonoszak. Például a *Hófehérké*ben pillanatok alatt az ember szívébe lopják magukat. Ebben és az ehhez hasonló mesékben a gyermekek számára igen kedves lények, elsősorban ami a méretüket illeti, ezenkívül mert sokszor vicces tulajdonsággal is rendelkeznek. Egyes mesékben a törpe kifejezés helyett manó szerepel, mely meghatározás alatt lényegében ugyanazt a mesebeli lényt érthetjük. A pszichoanalízis szerint a törpék azért is állnak közel a gyermekekhez, mert ők saját maguk is néha törpének érzik magukat a felnőttek jelenlétében.

Tündérek

A tündérek a mesék légi alakjai, gond nélkül képesek a levegőben közlekedni, táncolni, gyakran jelennek meg csapatostul, méghozzá madáralakban a mesehős előtt. A madár alakú, igéző szépségű tündér soha nem adományozó vagy segítőtárs, hanem olyan asszony, akibe a hős azonnal beleszeret, s ez indítja el a bonyodalmakat.

A Grimm-mesék tündérei a legveszedelmesebb tündérek. Ők nem szerelmet ébresztő alakok, hanem gyerek- vagy férfirabló gonosz lények (*A tó tündéré*, *A vízitündér*), jóságos

és rossz akaratú keresztanyák (*Csipkerózsika*), vagy meghalt anyák lelkei (*Hamupipőke*). Az egyik Grimm-mesében a jó és a gonosz – feltételezett – tündér egyszerre fordul elő.

A magyar népmesék tündérei nem rossz szándékúak; a gonosz, a hős életére törő vagy a hős vesztét okozó női alakokat a magyar mesék egyértelműen boszorkánynak nevezik. Az ártó tündérek sem igazán ártóak: a *Tündér Ilona és a királyúrfi* című mesében például Tündér Ilona anyját, a Tündérkirálynőt azért kell ördögöknek (a hős segítőitársainak) elpusztítani, mert különféle akadályokat állít lánya kérője elé.

Boszorkányok

Az elnevezés török eredetű szóból származik: ’busturgan’ jelentése: nyomó.

A boszorkány mint mesealak a hős méltó ellenfele. A boszorkány a népmeséink rosszindulatú, emberfeletti hatalmú, idős asszonyalakjainak gyűjtőneve.

A boszorkány meghatározását nehezíti, hogy alakja gyakran keveredik más elnevezésű idős asszonyokkal. A mesékben egyaránt használják a vasorrú bába, a vasfogú bába, boszorkány, vasboszorkány, vénbanya, vénasszony kifejezéseket ugyanarra a személyre.

A boszorkányból is bármikor válhat segítőtárs. Lakóhelye lehet falu, erdő vagy a királyi udvar. A magyar mesékben a boszorkány sokféle lehet, de elsősorban csúf öregasszony, aki képes megváltoztatni alakját. A boszorkányok embert is esznek, és kővé változtatják a hozzájuk betérőket, a vasorrú bábák némelyike azonban szállást és tanácsot ad a hősnek. Ennek előfeltétele, hogy a hősnek egy elvárt formula szerint – ezt olykor a segítőtársa árulja el neki – illik őt köszöntenie:

„– Jó napot, öreganyám!

– Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!”

A segítségét felajánló vasorrú bába azokkal a mindentudó mesealakokkal rokon, akik megosztják tudásukat a hőssel, hogy céljához közelebb segítsék. A boszorkányokat be lehet csapni, sőt ha felmérgezik a hőst, egyetlen kardcsapással meg is lehet szabadulni tőlük.

A boszorkányoknak a népmesékben is kitüntetett szerepük van, pszichoanalitikus értelemben a boszorkány a fallikus nő, ahol a söprűnyél is mint fallosz értelmezhető. A boszorkányok általában a negatív anyafigura reprezentánsaiként jelennek meg. Pszichoanalitikus megközelítésben a ’fallikus nő’ kifejezést olyan nő jellemzésére használják, aki férfias, autoriter karakterrel rendelkezik.

Bruno Bettelheim (2005, 127. o.) szerint a pszichoanalízis során fény derült arra, hogy a gyermekben hemzsegek a negatív gondolatok. Kiderült, hogy a gyermek szüleihez fűződő viszonyát kettőség jellemzi. A szülők nem szívesen látják be, hogy a gyermekük ugyanolyan hévvel szereti és gyűlöli őket, ezért csak a jó és elfogadható szülőkről szóló meséket olvassák nekik. A szülők szeretnék azt hinni, hogy ha a gyermek mostohának, óriásnak vagy boszorkánynak látja őket, az kizárólag a meséknek tulajdonítható és nem annak, hogy a gyermek olykor tényleg ilyenek látja őket.

Egy felnőtt ember el sem tudja képzelni, hogy gyermeke milyen érzelmi kríziseken megy keresztül. De ha szeretné tudni, nem kell rögtön szakemberhez fordulni, elég csak meséket felolvasni a gyermeknek, s ő gond nélkül kiválasztja majd azt, mely számára a megfelelő, melyik az, amelyik megoldást vagy segítséget tud nyújtani az ő kis lelkének. Ezt a mesét sűrűbben emlegeti, felolvasását sűrűbben igényli, s a szülő ezáltal megtudhatja, hogy gyermeke épp milyen érzelmi kríziseket él meg.

Sárkányok

A sárkányról a mesékben legelőször is az derül ki, hogy három, hét, kilenc vagy tizenkettő feje van, a teste óriási, repülni és átváltozni képes, tüzet okád. Egyéb külső jegyeket nem tudhatunk meg róla. A mesékben a sárkány megsokszorozott erejű ellenfélként magán viseli a néphitből ismert jellemvonásokat. A vízzel és a tűzzel is kapcsolatban áll, hegyekben is lakhat. A sárkány élhet a földön (akár palotában is), mocsarakban, barlangokban, víz mellett, valamint a föld alatt és magasan a föld felett is (például az égig érő fán). Az emberekhez hasonló életet él, felesége az elrabolt királykisasszony. Az alvilági sárkány már messziről megérzi az idegen ember szagát. Jellemző a sárkányküzdelmekre, hogy az ellenfelek saját alakjukban képtelenek győzni. A sárkányok nemcsak ellenfelek lehetnek, hanem segíthetik is a hőst. A csíkszentdomokosi Albert András meséiben különleges sárkányok szerepelnek: az egyik virágszára épített kastélyban lakik, a másik állatokat változtat emberré, és megfésülködik a harc előtt. (3)

Csukás István *Süsü, a sárkány* című története népmesei ihletésű, de mégis más, mint az igazi népmesék. A családból való elűzés, világgá menés, majd a küzdelmek és végül a boldog vég (bár nem Süsü nyeri el a királylány kezét), a bűnösök megbüntetése, az igazak győzelme, az otthonra találás s az ebben való megnyugvás valóban népmesei morfológiai elemek.

Nem véletlen, hogy a világ egyetlen kedves és egyáltalán nem félelmetes, híres egyfejű sárkánya a többi sárkánnyal ellentétben egy fejjel látta meg a napvilágot. A többi társával ellentétben ő nem várakat ostromol, hogy királylányokat raboljon magának. Ezért is különleges ő, és más, mint a többi mesebeli sárkány. Süsü teljesen kívülálló egyént formál meg, aki a környezete miatt az elutasítás érzésének elszenvedője lett: nemcsak kitalálták a szülői házból, de ráadásul mindenki retteg tőle. A lelki vagy testi sérült gyermekek számára ez a mese gyógyító hatású lehet, mert a történet végén minden jóra fordul.

Kitalált lények a posztmodernben

Trapiti

Darvasi László *Trapitije* izgalmas cselekményben, jópofa szereplőkben, bonyodalmakban, fordulatokban bővelkedik. Ennek az a következménye, hogy a cselekmény kicsit követhetlenné válhat a gyerekek számára, viszont rendkívül szórakoztató, és igen sokat tanulhatunk belőle, mégpedig a mindennapokban hasznos dolgokat, melyek a következőkben nyilvánulnak meg: finnyáskodás csökkentése (tökfőzelék), biológiai ismeretek bővítése (a tulipán szírmainak száma), stb. Trapiti azonnal belopja magát a gyermekolvasó szívébe, kedvessége, játékosága és nem utolsósorban a nagysága által, hiszen Trapiti egy manó méretű gyerek. S ez elég is ahhoz, hogy az olvasók örömmel fogadják kis hősről a történetét s az együtt eltöltött „trapitizést” egészen a történet végéig.

Félőlény

Békés Pál *Félőlény* című műve nem egy megszokott mese. Minden gyermeknek vannak félelmei. Egyesek félnek a sötétben, mások félnek a villámlástól, az egyedüllétől vagy különböző lényektől: boszorkányoktól, sárkányoktól, óriásoktól, szörnyektől stb. A *Félőlény* remek mese az ilyen gyerekeknek. Egyrészt megmutatja, hogy a félelemgerjesztő lényeknek is van gyenge pontja, ők is retteghetnek valamitől, másrészt, hogy nem kell megijednünk tőlük, mert minél jobban megrettenünk látványuktól, ők annál inkább nyeregben lesznek.

A mese másik fontos üzenete, hogy ne vegyüljünk el a tömegben, ha úgy érezzük, hogy nem illünk bele, ne engedjünk a nyomásnak, mely helytelen irányba tol, mert lehet, hogy az lesz a könnyebb út, de ha rossz irányba visz, inkább álljunk ki a jó mellett, még ha nehéz feladat elé is nézünk. Erről szól a következő idézet is: „Szörnyé válni könnyű. Szörnyen könnyű. Nem lenni szörnyé: az a nehéz...”

Lázár Ervin hősei

„Lázár Ervin meséiben számos elemet felhasznál a hagyományos tündérmesék kellék-tárából, nem egy olyan története van, amely valamelyik népmesének az átdolgozott vátozata. Ezekben az átfirt mesékben nemcsak a sajátos lázári poétikai és nyelvi jelenségeket lehet megfigyelni, hanem a mesék erkölcsében gyökerező, ugyanakkor némileg azon túlmutató morált is.” (*Bálint, 2007, 347. o.*)

A *Négyszögletű Kerek Erdő* című gyermekkönyve nemcsak egy egyszerű állatmese, hanem sokkal több annál: példamutatás a szeretet erejéről. Az állatok jellemében és konfliktusaiban magunkra és saját konfliktusainkra ismerhetünk. A történetekből sok mindentől tanulhatunk: a moralitásról, szolidaritásról, elfogadásról és a közösségi életéről.

A *Négyszögletű Kerek Erdő* lakói általában nézve hőbortos, emberi tulajdonságokkal rendelkező kis állatok (olyanok, mint a gyerekek), akik „modern” kalandokba keverednek: az oroszlánnak megfájdul a foga, Vacskamati cserepes virágot kap születésnapjára, Dömdödöm selypít, de mégis szavalóversenyre megy. Mindezek a történetek megtanítják az olvasó gyerekeknek, hogy a fogmosás miért fontos, hogy egy szobanövényt hogyan kellene gondozni, hogy ha selypítenek vagy beszédhibásak, attól még nem kevesebbek másoknál, a másik oldalról viszont megtanulják, hogy nem szabad kicsúfolni az olyan társukat, aki nem tud helyesen beszélni.

A gyermekek számára érdekesek s izgalmasak a róluk szóló történetek, habár igaz, egyetlen tűzokádó sárkány s egyetlen vasorrú banya sem szerepel bennük, mégis élvezettel hallgatják végig ezeket a meséket, melyek humoros, de mégis tanító tartalommal, valamint számos nyelvjátékkal rendelkeznek, melyek sűrűn-sűrűn mosolyt csálnak az arcunkra.

Rajzfilmfigurák mint könyvhősök

A könyvek, melyek a rajzfilmfiguráknak köszönhetik létüket, illusztrációval bőven el vannak látva, szépek, színesek, figyelemfelkeltő kinézetűek. Legtöbbjükben a szereplőkön van a hangsúly, a rajzfilmhősökön, hiszen a tévében már ismertek lettek. Ezek a könyvek tökéletesen megfelelnek annak, hogy a rajzfilmeket előnyben részesítő gyerekek felfigyeljenek arra, hogy mesekönyvek is léteznek a világon, s az olvasás milyen jó dolog. Érdekes számukra, hogy a (tőlük távol álló) könyvekben viszontláthatják a kedvenc rajzfilmhősüket néha olyan kalandokban is, melyeket esetleg még nem ismernek a televízióból. Ezáltal megnő az esély arra, hogy a gyerekek örömmel s kíváncsisággal telve belépjenek a könyvek világába.

Donald kacsa

Donald kacsa Walt Disney rekedt hangjáról, matrózingjéről és sapkájáról és három csintalan unokaöccséről (Tiki, Niki és Viki) ismeretes rajzfilmhőse. Számos szórakoztató történetet láthatunk róla a televízióban, de manapság az Egmont-Pannónia Film és Kiadó Kft.-nek köszönhetően már könyvek is készülnek a híres kacsahősről.

A *Vidám mesék* című könyv kettő mesét tartalmaz. Az egyik a *Kacsanagyi segítőtársai*. Ez a mese Donald unokaöccseiről és kacsanagyról szól. Ez az igen tanulságos tör-

ténet megmutatja a „Ki mint vet, úgy arat.” vagy az „Aki nem dolgozik, ne is egyék.” közmondások lényegét: minden egyes betevő falatért meg kell dolgoznunk, valamint, ha nem csinálunk semmi hasznosat, nem is érdemlünk meg semmit. Ezenkívül még felhívja a gyerekek figyelmét arra, hogy különösen az időseknek kell segítségünket nyújtani, mert nekik nagyobb szükségük van rá.

A három testvér (Tiki, Niki és Viki) közt egyik történetben sem látunk testvérféltékenységet, ami a népmesékben sűrűn előfordul. Ők egyenrangú társként szerepelnek, akik vagy mindannyian jók, vagy mindannyian rossz magaviseletűek.

Az olvasó gyerekek számára leginkább a mindennapi helyes viselkedést mutatják be ezek a mesék: tiszteljük az idősebbeket, fogadjunk szót nekik, s munkaszerető emberek legyünk.

Hupikék Törpikék

A hupikék törpikék apró, kék, manószerű lények, kik a Hókuszpók által okozott izgalomban élnek mindennapjaikat. A *Hupikék törpikék* című képregény- és rajzfilmsorozatok szereplői Pierre Culliford belga képregényszerző képzeletében születtek.

Több könyv is megjelent a törpök kalandjairól, melyek igen kedveltek a gyerekek körében. A pici lények mind más és más egyedre jellemző tulajdonságokkal rendelkeznek, nincs kettő, mely hasonlítana egymásra. Egyetlen nőnemű törpike él köztük, Törpilla, ki a kislányok szívébe könnyen beférkőzik. A kisfiúknak viszont választási lehetőségük van, ami az azonosulási folyamatot illeti. Mindenki könnyedén megtalálhatja a kedvencét.

A törpök a méretüket tekintve kicsik a gonosz ellenségükhöz, Hókuszpókhoz és a macskájához képest, akárcsak a gyerekek a felnőttekhez viszonyítva. A törpök békésen élnék az életüket, ha Hókuszpók nem avatkozna bele folyton. A gyerekek is időnként hasonlóképp élnek meg a felnőttek jelenlétét életükben, mikor azok beleszólnak a dolgukba. A mesében a törpöknek mindig sikerül megszökniük Hókuszpók elől, akit nemcsak nem szeretnek, de néha még félnék is tőle, mert az nem csupán elpusztítani akarja őket, hanem megenni, akárcsak a *Jancsi és Juliskában* a boszorkány a gyerekeket. Ebben a mesében a boszorkány a gyermekek anyjának átváltozott alakja, míg a *Hupikék törpikék*ben Hókuszpók a hatalmas és szigorú apát szimbolizálja. A boszorkányokhoz hasonlóan neki is van macskája, aki segít neki a rémtettek véghezvitelében. Törpilla mint egyedüli női szereplő a törpök között védelemre szorul, melyet a törpök igyekeznek biztosítani. Ez a védelmező szerep pedig az Ödipusz-komplexusból ered: meg kell védeni a szeretett nőt a gonosztól. Törpapa, Törpszakáll és Nagyitörp az idősebb testvéreket szimbolizálják, akik úgyszintén ellenállnak a „könyörtelen és gonosz” szülőnek, és megvédelmezik a fiatalabbat tőlük.

Felmérés a kedvencekről

A felmérést a palicsi Miroslav Antić Általános Iskolában végeztem 3. osztályos tanulók körében 2010 júniusában. A tanulók nagy része már betöltötte a tizedik életévét.

A felméréseket rövid tesztlapokon végeztettem el a gyerekekkel, aminek az eredményét százalékban átalakítva az alábbiakban bemutatott táblázat segítségével mutatom be, külön a lányokét és külön a fiúkét. Az eredmény alapján láthatjuk, hogy a kedvenc mese-, illetve rajzfilmhősökről a vélemény igencsak megoszlik. Legsűrűbben a Grimm-mesék szerepelnek, de szép számban található népmesét és Mátyás királyról szóló mondát is (1. táblázat).

1. táblázat. A felmérés eredményei

A lányok kedvenc meséje:	A fiúk kedvenc meséje:
25% Kuka Manó 25% Piroska és a farkas 12,5% Mátyás király meséi 12,5% Aladdin és a csodalámpa 12,5% A kis hableány 12,5% Hamupipőke	25% A farkas és a három kismalac 12,5% A farkas és a bárány 12,5% Pinokkió 12,5% A fiú és a macska
A lányok kedvenc mesehőse:	A fiúk kedvenc mesehőse:
25% Piroska 12,5% Aladdin 12,5% Kuka Manó 12,5% A kis hableány 12,5% Fityók 12,5% Márti 12,5% Mátyás király	50% Mátyás király 12,5% A kismalac 12,5% A farkas 12,5% A halász 12,5% Csóder
A lányok kedvenc rajzfilmei:	A fiúk kedvenc rajzfilmei:
25% A kis hableány 25% A magyar népmesék 12,5% Herkules 12,5 % Hannah Montana 12,5% Hupikék törpikék 12,5% A tizenkettő táncoló hercegnő	37,5% Volt 12,5% Magyar népmesék 12,5% Pink Panther 12,5% Hihetetlen család 12,5% Scooby Doo 12,5% Pán Péter
A lányok kedvenc rajzfilmhőse:	A fiúk kedvenc rajzfilmhőse:
37,5% Ariel, a kis hableány 25% Baltó 12,5% Barbie 12,5% Törpapa 12,5% Hannah Montana	37,5% Volt, a kutya 12,5% Mátyás király 12,5% Pán Péter 12,5% A halász 12,5% Tarzan 12,5% Scooby Doo

Összegzés

Minden ember szereti a meséket. Egyesek olvasni, mások hallgatni, valakik pedig rajzfilm formájában nézni. A mese elvarázsol bennünket, pár percre egy másik világba csöppenhetünk általa, ahol mindent szabad, s ahol mindenre képesek vagyunk. Lehetünk királykisasszonyok, hercegnők vagy az ő párjaik, belebújhatunk bármelyik kedvenc mesebeli lényünk bőrébe. Akárhik is leszünk, kalandokban lesz részünk: harcokban saját magunk vagy mások ellen, féltékenységi viszályokban, menekülésben, varázslatokban, s ezek által különböző érzésekben: gyötrelmekben, szomorúságban, egy tucatszerű probléma okozta fejfájásban, de a mindezeket gyógyító és felszabadító megoldásban is. Ez a megoldás megoldás a mi saját gondjainkra is. Nem is kell azokon gondolkodnunk, nem is kell azokon rágódnunk, szimplán elég csak elolvasni egy (a megfelelő) mesét, s az, csodák csodájára, segíteni fog nekünk a lelki gondjaink átvészelésében.

A gyerekek is így vannak ezzel. Egy felnőtt ember el sem tudja képzelni, hogy gyermeke milyen érzelmi kríziseken megy keresztül. De ha szeretné tudni, nem kell rögtön szakemberhez fordulni, elég csak meséket felolvasni a gyermeknek, s ő gond nélkül kiválasztja majd azt, mely számára a megfelelő, melyik az, amelyik megoldást vagy segítséget tud nyújtani az ő kis lelkének. Ezt a mesét sűrűbben emlegeti, felolvasását sűrűbben igényli, s a szülő ezáltal megtudhatja, hogy gyermeke épp milyen érzelmi kríziseket él meg. Erről beszélni ő ugyan nem tud, de a mese mindent elárul. Ha viselkedés-zavart vélünk felfedezni gyermekünkönél, nélkülözhetetlen, hogy bepillantsunk a gyerek fejébe, miközben neki fogalma sincs arról, hogy a kedvenc meséje által mindent

elárul magáról, nyitott könyv lesz előttünk. Így hát a mesék a gyermeknevelésben feltétlenül szükségesek mind a szülő, mind a tanító részéről.

Jegyzet

(1) 2010. 07. 12-I megtekintés, <http://ktnye.akti.hu/index.php/Mese>

(2) 2010. 07. 13-i megtekintés, <http://www.lacadoktor.tvn.hu/olvpsz1/03d.htm>

(3) 2010. 08. 03-i megtekintés, <http://users.atw.hu/avkfovo/gyermekirodalom/BoldizsarIldiko.doc>

Irodalom

Bálint Péter (2007): *A meseszöveg változatai*. Didakt Kiadó, Budapest.

Bauer Gabriella (1975): *Gyermekirodalom*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bettelheim, B. (2005): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Budapest.

Bognár Tas (1999): *Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom körében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Bognár Tas (2004): *Gyermekpróza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Glatz Ferenc (2001): *Magyar Nagylexikon*. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.

Illyés Gyula (1966): *Hetvenhét magyar népmese*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

A Gondolat Kiadó könyveiből